

Omslag: Vrouw, anoniem. KITLV nr. 11.389

OP HOOP VAN VRIJHEID

**VAN SLAVENSAMENLEVING NAAR CREOOLSE GEMEENSCHAP
IN SURINAME, 1830-1880**

ELLEN KLINKERS

**BRONNEN VOOR DE STUDIE
VAN AFRO-SURINAME**

DEEL 18

De serie *Bronnen voor de Studie van Afro-Surinaamse Samenlevingen (BSA)* vormt een voortzetting van de serie *Bronnen voor de Studie van Bosnegersamenlevingen (BSB)* (later ook genoemd *Bronnen voor de Studie van Afro-Amerikaanse Samenlevingen in de Guyana's*). Deze reeks is een gezamenlijke uitgave van het CLACS (het Centrum voor Latijns-Amerikaanse en Caraïbische Studies) van de Universiteit Utrecht en het Instituut ter Bevordering van de Surinamistiek (IBS), de uitgever van het blad *Oso, Tijdschrift voor Surinaamse Taalkunde, Letterkunde, Cultuur en Geschiedenis*.

Redactieraad

Dr. C. de Beet

Drs. F. Dragtenstein

Drs. C. Hoop

A. Pakosie

Drs. T. Polimé

Kernredactie

Dr. W. Hoogbergen

Dr. H. Ramsোধ

Dr. A. van Stipriaan

Redactiesecretariaat

Dr. W. Hoogbergen, Vakgroep Culturele Antropologie

Heidelberglaan 2, kamer 319B

3584 CS Utrecht

Tel. 030-2531894

Fax. 030-2534666

OP HOOP VAN VRIJHEID

**VAN SLAVENSAMENLEVING NAAR CREOOLSE GEMEENSCHAP
IN SURINAME, 1830-1880**

Proefschrift
ter verkrijging van de graad van Doctor
aan de Rijksuniversiteit te Leiden
op gezag van de Rector Magnificus Dr. W.A. Wagenaar,
hoogleraar in de faculteit der Sociale Wetenschappen,
volgens besluit van het College van Dekanen
te verdedigen op woensdag 12 februari 1997
te klokke 15.15

door

Elisabeth Maria Leonie Klinkers

geboren te Maastricht in 1964

Promotiecommissie:

Promotor: Prof. Dr. P.C. Emmer

Referent: Prof. Dr. G.J. Oostindie (Universiteit Utrecht)

Overige leden: Prof. Dr. H.L. Wesseling

Prof. Dr. M. Baud

Dr. W.S.M. Hoogbergen (Universiteit Utrecht)

ISBN 90-393-1288-5

INHOUD

LIJST VAN KAARTEN, FIGUREN EN AFBEELDINGEN	7
VOORWOORD	9
Hoofdstuk 1: Inleiding	13
1. Het proto-peasant debat	14
2. Het slavengezin	17
3. Een halve eeuw vol veranderingen	22
4. De bronnen en het leven van de slaven	27
Hoofdstuk 2: Socialisatie en participatie in de slavensamenlevingen	29
1. Afrikanen in een Creoolse wereld	30
2. Jeugd op de plantage	36
3. Arbeid, stratificatie en conflict in de slavengemeenschappen	42
4. Bedrijvigheid buiten de plantagelandbouw	47
5. Religie, gemeenschap en verzet	55
Hoofdstuk 3: Familie en gezin	69
1. Stereotypen over de relaties tussen slaven en slavinnen	73
2. Vertekening in de bronnen	77
3. Huishouden en gezin	81
4. Polygynie	91
5. Ouders en kinderen	94
6. Verwanten	98
Hoofdstuk 4: Het staatstoezicht, 1863-1873	106
1. Naar de emancipatie en het staatstoezicht	107
2. Van de proclamatie tot de dag van de emancipatie	110
3. De eerste juli	112
4. Nieuwe rechten en plichten	113
5. 'Marronage'	118
6. De vrijheid in beweging	121
7. Criminaliteit	129
8. De invloed van missie en zending op de vrijgemaakten	134

Hoofdstuk 5: De vrijheid en de strijd om een nieuw bestaan, 1873-1880	144
1. Planters, vrijgemaakten en immigranten	145
2. De trek weg van de plantages	152
3. Een onafhankelijk bestaan	157
4. De boerengemeenschappen in Coronie en Boven-Para	164
5. Familie en gezin	171
6. Sociale organisatie, de Creoolse religie, taal en geneeskunde als uitingen van vrijheid	178
Hoofdstuk 6: Conclusie	184
BIJLAGE	191
GLOSSARIUM	201
LIJST VAN AFKORTINGEN	204
GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN	205
BIBLIOGRAFIE	207
INDEX	221
SUMMARY	227

LIJST VAN KAARTEN

1. Westelijk plantagegebied van Suriname, omstreeks 1850	10
2. Oostelijk plantagegebied van Suriname, omstreeks 1850	11
3. De districten in Suriname, 1899	12

LIJST VAN FIGUREN

1. Arbeidstaken van kinderen	40
2. Aantallen katholieken en Herrnhutter in Suriname, 1851-1879	56
3. Katholieke geestelijken en Herrnhutter-zendingen, 1851-1879	57
4. Onder staatstoezicht gestelde plantage-arbeiders, 1864-1872	122
5. De spreiding van de bevolking tijdens het staatstoezicht, 1864-1872	126
6. Wetsovertredingen van onder staatstoezicht-geplaatsten, 1864-1872	130
7. Wetsovertredingen na 1873, 1873-1879	147
8. Arbeid op de plantages na 1873, 1873-1880	148
9. Inwoners van Paramaribo, 1873-1880	157
10. Buitenechtelijk en in echt geboren kinderen, 1863-1880	172

LIJST VAN AFBEELDINGEN

1. Veldmeid en kinderoppastor (Th. Bray)	37
2. Het spenen van kinderen (Winkels)	38
3. Orkest van een baljaarpartij (Th. Bray)	64
4. Negerfamilie (Th. Bray)	68
5. Negerhuizen (Th. Bray)	84
6. Religieuze bijeenkomst, voorouderverering (Th. Bray)	100
7. Goudzoekers (J.E. Muller)	158
8-11. De emancipatie, vier prenten (Winkels)	193

...

Yet they felt the sea-wind tying them to one nation
of eyes and shadows and groans, in the one pain
that is inconsolable, the loss of one's shore

with its crooked foothpath. They had wept, not for
their wives only, their fading children, but for strange,
ordinary things. This one, who was a hunter,

wept for a sapling lance whose absent heft sang
in his palm's hollow. One, a fisherman, for an ochre
river encircling his calves; one a weaver, for the straw

fishpot he had meant to repair, wilting in water.
They cried for the little thing after the big thing.
They cried for a broken gourd. It was only later

that they talked to the gods who had not been there
when they needed them. Their whole world was moving,
or a large part of the world, and what began dissolving

was the fading sound of their tribal name for the rain,
the bright sound for the sun, a hissing noun for the river,
and always the word "never," and never the word "again."

Derek Walcott, *Omeros*

VOORWOORD

Bij het tot stand komen van dit boek ben ik door velen geholpen. De zoektocht naar bronnen voor dit onderzoek begon in het Rijksarchief Utrecht, waar Saskia de Graaff en de andere medewerkers mij ter zijde stonden. In het Archief Fraters CCM in Tilburg was de heer Jan Heerkens bijzonder tegemoetkomend en belangstellend. Verder bezocht ik het *Archiv der Brüder-Unität Herrnhut* in Duitsland. Mevrouw Renate Böttner bedank ik voor haar hulp en haar vriendschap tijdens mijn verblijf in Herrnhut.

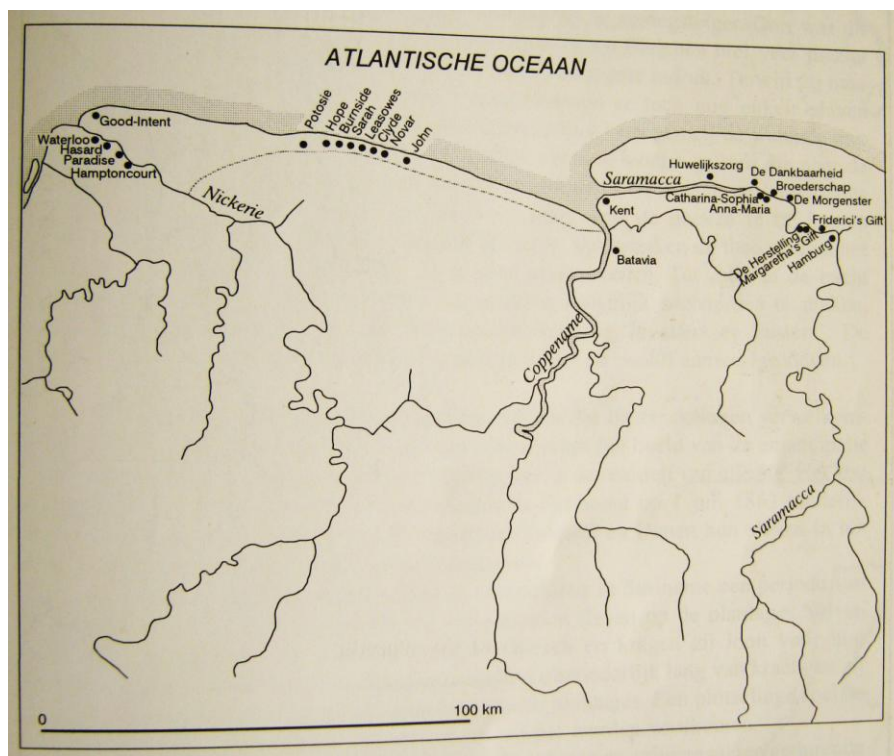
Ten slotte bracht dit onderzoek mij naar Suriname. Daar kon ik de omgeving leren kennen waarin deze geschiedenis zich heeft afgespeeld en bezocht ik verschillende archieven. De meeste tijd bracht ik door in het Landsarchief Suriname, waar de heer van Telgt mij bijzonder goed heeft geholpen. Joop Vernooij maakte mij wegwijs in het archief van het Bisdom Suriname. Verder bedank ik pastoor Van Kempen, de heer Ir. M.A. Meyer, de medewerkers van het Centraal Bureau Burgerzaken en de heer L. van Putten van de Stichting Surinaams museum. Dankzij hun welwillendheid heb ik veel werk kunnen verzetten in de maanden die ik in Suriname doorbracht.

Het archiefonderzoek in Duitsland en in Suriname zou onmogelijk zijn geweest zonder financiële ondersteuning van de Stichting Wetenschappelijk Onderzoek voor de Tropen (WOTRO) en het fonds stimuleringsgelden voor internationalisering van de Nederlandse organisatie voor wetenschappelijk onderzoek (NWO).

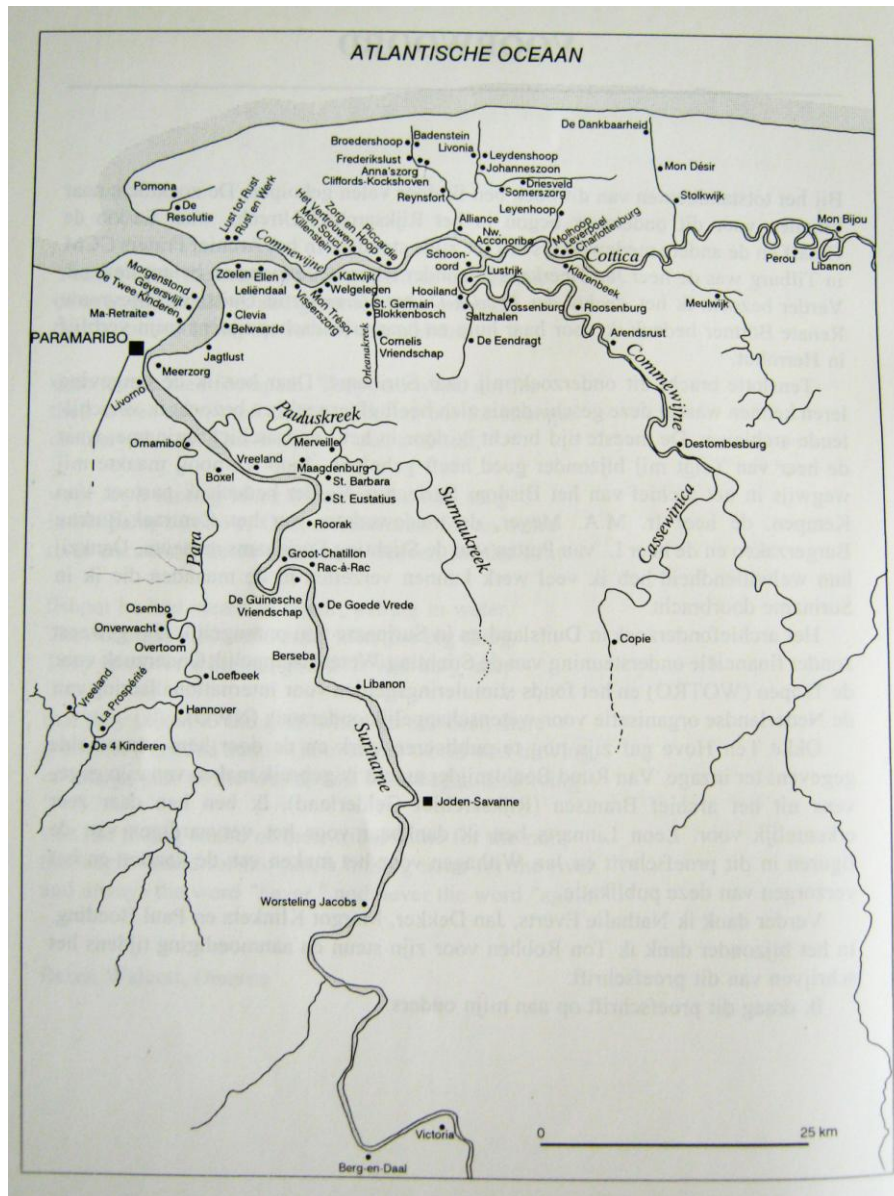
Okke Ten Hove gaf zijn nog te publiceren werk en de door hem verzamelde gegevens ter inzage. Van Ruud Beeldsnijder mocht ik gebruik maken van zijn gegevens uit het archief Brantsen (Rijksarchief Gelderland). Ik ben hen daar zeer erkentelijk voor. Leon Linnarts ben ik dankbaar voor het vervaardigen van de figuren in dit proefschrift en Jan Withagen voor het maken van de kaarten en het verzorgen van deze publicatie.

Verder dank ik Nathalie Everts, Jan Dekker, Margot Klinkers en Paul Boeding. In het bijzonder dank ik Ton Robben voor zijn steun en aanmoediging tijdens het schrijven van dit proefschrift.

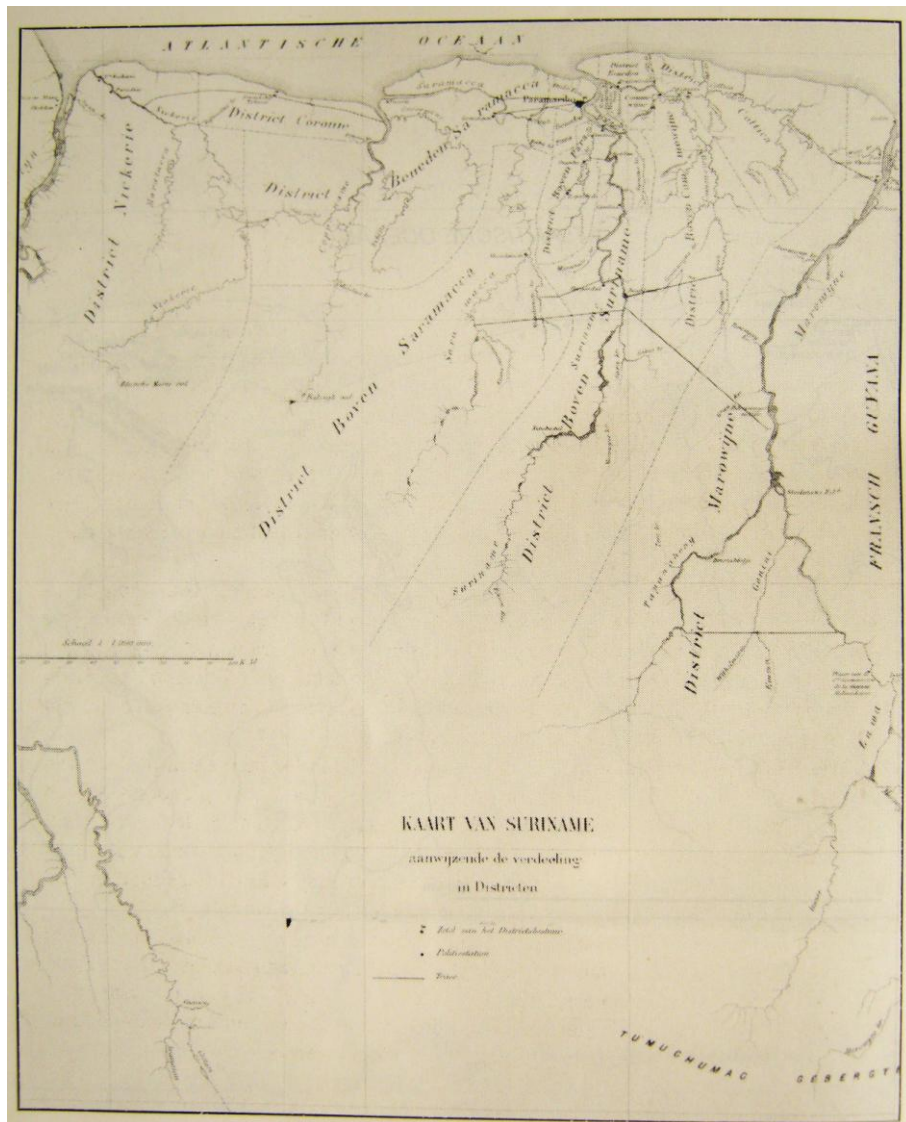
Ik draag dit proefschrift op aan mijn ouders.

Kaart 1: Westelijk plantagegebied van Suriname, omstreeks 1850

Kaart 2: Oostelijk plantagegebied van Suriname, omstreeks 1850

Kaart 3: De districten in Suriname, 1899

HOOFDSTUK 1

INLEIDING

Het was al bijna donker toen de Herrnhutter Th.C. van Calker en zijn vrouw op 23 februari 1860 bij de plantage Worsteling Jacobs aan wal gingen. Niemand had hen horen aankomen en niemand heette hen welkom bij de aanlegsteiger. Ooit was dit een bloeiende gemeente, waar het zendelingenechtpaar Bleichen met veel plezier had gewoond. Nu gaf de bijna verlaten plantage een trieste indruk. Terwijl zij naar het bouwvallige en leegstaande huis liepen kwamen er toch nog enkele slaven aanlopen om de deur voor hen te openen. Voorzichtig bestegen zij de wankel trap van het huis en behoedzaam liepen zij over de verrotte houten galerij die naar de deur leidde. De roeiers droegen de bagage naar binnen en hingen de hangmatten voor hen op. Van Calker zette de blikken koffer voor de boeken in de houten schotten om de vele ratten die er huisden te weren. Zij dronken de thee en aten het brood, de ham en de koeken die zij hadden meegenomen. Tot diep in de nacht zaten zij bij elkaar. Hoewel zij het zo gezellig mogelijk probeerden te maken, misten zij het onthaal van een enthousiaste menigte 'broeders en zusters'. De volgende ochtend hield Calker een bijeenkomst met de twaalf aanwezige slaven.¹

Een verlaten plantage zonder godvruchtige slaven die de zendingen verwelkomden. De ervaring van Van Calker en zijn vrouw roept het beeld van de emancipatie op, al was het pas 1860 en was slavernij nog steeds de realiteit van alledag. Het zou nog drie jaar duren voordat de emancipatie in Suriname op 1 juli 1863 eindelijk werd verwezenlijkt. Jaren nadat de Engelsen, Fransen en Denen hun slaven in het Caribisch gebied de vrijheid hadden teruggeven.

Naar Brits voorbeeld volgde er na de emancipatie in Suriname een periode van staatstoezicht. In die tijd moesten de vrijgemaakte slaven op de plantages blijven werken, al mochten zij zelf hun werkplek kiezen en kregen zij loon voor hun arbeid. In Suriname bleef die overgangsregeling uitzonderlijk lang van kracht en zij bond de vrijgemaakte slaven nog tien jaar aan de plantages. Een plotselinge sociale en economische omwenteling moest op die manier worden voorkomen.

Centraal in dit werk staan de ervaringen van slaven en vrijgemaakten gedurende de overgang van slavernij naar vrijheid. Hoe bouwden slaven na de emancipatie een nieuw bestaan op en welke rol speelde daarbij het verleden? Om die vragen te beantwoorden bestudeer ik niet uitsluitend de veranderende arbeidsomstandigheden, maar ook het familie- en gemeenschapsleven van slaven en vrijgemaakten. Zoals Holt (1992: 176) beargumenteerde streefden vrijgemaakte slaven immers niet alleen naar een vrije

¹Archiv der Brüder-Unität Herrnhut (ABUH): 15 La 8 (14) (1860). De Duitstalige passages uit de archieven van de Herrnhutters zijn door mij vertaald.

arbeidseconomie, maar ook naar een vrije samenleving waarin zij hun eigen lot konden bepalen. Zij wilden niet alleen vrije arbeiders zijn, maar ook vrije mensen.

Twee discussies uit de literatuur zijn voor dit onderzoek van belang. Ten eerste, het *proto-peasant* debat. Dit debat concentreert zich op de vraag of de ervaringen van slaven in de landbouw en handel buiten de plantagelandbouw de basis hebben gevormd voor een bestaan als *peasant* na de emancipatie.² Ten tweede, de discussie over het gezinsleven van slaven. Belangrijke thema's uit die discussie zijn: de invloed van slavernij op de stabiliteit van slavengezinnen, het effect van creolisering op de slavengezinnen, en de rol van de vrouw binnen die gezinnen.³

1. Het proto-peasant debat

In het Caribisch gebied verlieten na de emancipatie de vrijgemaakte slaven in grote getale de plantages. Volgens Mintz (1974a: 146, 151-152) deden zij dat voornamelijk uit verzet tegen de plantagelandbouw en leidde die reactie tot het ontstaan van een *peasantry*. De basis voor een bestaan als *peasant* was al tijdens de slavernij gelegd en daarom karakteriseerde hij slaven als *proto-peasants*. Met de vaardigheden die zij gedurende de slavernij hadden opgedaan, konden zij na de emancipatie een zelfstandig bestaan opbouwen; een bestaan onafhankelijk van de planter.⁴ Slaven zorgden volgens Mintz (1979: 218-219) niet alleen voor hun eigen voedselvoorziening, maar deden ook ervaring op in de handel. Zij ruilden en verkochten hun producten op de lokale markten en met het door hen verdiende geld namen zij bij tijd en wijle enige afstand van hun status als slaven.

Mintz kreeg kritiek op zijn interpretatie, omdat hij de *peasantry* in het Caribisch gebied als uniek voorstelde. Ook werd hem verweten de verschillen in ontwikkeling tussen de eilanden in het Caribisch gebied te hebben verwaarloosd.⁵ Desalniettemin bleef het *proto-peasant* concept uitgangspunt van menig studie en werd het concept door veel auteurs over het Caribisch gebied overgenomen.⁶ Ook de Surinaamse plantageslaven worden door Van Stipriaan (1993a: 385-407; 1995a: 130-135) als *proto-peasants* gekarakteriseerd. Hij meent dat Surinaamse slaven zich in de negentiende eeuw steeds onafhankelijker gingen gedragen, onder meer door zelf voedsel te verbouwen en te verkopen. Volgens Van Stipriaan werden de slaven

²*Peasant* zou vertaald kunnen worden als 'keuterboer'. De term *peasant* vormt in de literatuur echter een algemeen geaccepteerd begrip en zal daarom in dit werk worden gebruikt.

³Met de term Creolen worden de in Suriname geboren slaven en hun nakomelingen bedoeld. Steeds meer slaven werden op de plantages geboren en zij ontwikkelden hun eigen Creoolse cultuur. Dat proces wordt creolisering genoemd.

⁴Mintz (1974b: 61) noemde de *peasantry* in het Caribisch gebied ook wel 'gereconstrueerd', omdat de Creoolse landbouwers gebruik maakten van elke ruimte die de plantage-economie bood.

⁵Zie voor een korte uiteenzetting van deze kritiek, Baud (1995: 36).

⁶Besson 1992: 183-221; Craton 1994; Marshall 1993a,b.

proto-peasants, die het slavernijsysteem als het ware uitholden. Bovendien lieten slaven zich steeds minder welgevallen en verzetten zij zich wanneer hun verworven rechten in het geding kwamen. Niet alleen een slechte behandeling leidde tot verzet, maar slaven werden ook opstandig wanneer zij werden verplaatst en van hun geboorte grond en familie werden gescheiden.

Volgens Fogel (1989: 192) waren de slaven in de Verenigde Staten geen *proto-peasants*. Hij redeneerde dat het gebruik van kostgronden in de Verenigde Staten aan teveel restricties was verbonden om de slaven als *proto-peasants* te kunnen aanmerken. De meeste slaveneigenaren in de Verenigde Staten stonden toe dat hun slaven groenten voor eigen gebruik verbouwden of pluimvee hielden en ook kochten eigenaren vaak eieren, kippen en groenten van hun slaven. Over het algemeen verkochten slaven echter niet hun producten op de markt. Hoewel een meerderheid van de slaven groenten verbouwde, kippen hield en jaagde, had slechts een minderheid van de slaven geld in zijn bezit.⁷ De benadering van Emmer (1992: 35-36) over Suriname en het Caribisch gebied sluit aan bij die van Fogel. Emmer weerspreekt niet dat slaven goed in staat waren om voedsel te produceren en hun opbrengst te verkopen. Hij gelooft echter niet dat zij daarmee leerden in een markteconomie te functioneren. Het leven op een plantage gaf slaven niet de kans om de complexiteit van de markt te kunnen doorzien, omdat zij voor hun fysieke voortbestaan niet van de markt afhankelijk waren. De planters deelden immers voedsel uit onder de slaven. Emmer beargumenteert dat zij niet primair voor de markt produceerden, zodat hun aandeel op de markt slechts een 'vent For surplus' was.

Kan de opkomst van de Creoolse landbouw na de emancipatie echter wel helemaal worden begrepen door de elementen verzet, productie en handel — die in de bovengenoemde discussie steeds naar voren worden gebracht — centraal te stellen? Hier wordt beargumenteerd dat het sociale leven van de vrijgemaakte slaven en hun families bijzondere aandacht moet krijgen om de opkomst van de Creoolse landbouw goed in beeld te kunnen brengen. Evenals andere *Brabants* waren de Creoolse boeren niet alleen producenten en handelaren, maar behoorden zij evenzeer tot een samenleving met bijzondere kenmerken en tradities.⁸

De interpretatie van Scott (1976) geeft een heldere kijk op de sociale dimensie van boerensamenlevingen, zoals die van de Creoolse landbouwers na de emancipatie. Volgens Scott (1976: 1-12) leeft een *peasant* in een *moral economy*, waarin het overleven en de reproductie van de zelfvoorziening centraal staan. De nadruk op de zelfvoorziening wordt veroorzaakt door de angst voor voedseltekorten. Het welzijn van het huishouden is het eerste streven van een *peasant*. Hij neemt dan ook geen risico's,

⁷Ook Mullin (1995: 68-78) geeft aan dat de productie en handel door slaven in de Verenigde Staten te verwaarlozen was in vergelijking met het Caribisch gebied.

⁸Het is overigens niet zo dat Mintz die sociale aspecten negeert, maar zij moeten sterker worden benadrukt om een realistisch beeld van de Creoolse boerensamenlevingen te verkrijgen. Zij worden met name danig onderschat in de discussie over en in de reacties op de *proto-peasant* these.

omdat het gevaar om onder het niveau van zelfvoorziening te raken voor hem zwaarder weegt dan de kans op winst. De dorpsgemeenschap speelt een centrale rol bij die overlevingsstrategie, want reciprociteit, gemeenschappelijk landbezit en het delen van werk verzekeren het huishouden van het bestaansminimum. Wanneer de instituties binnen de *moral economy* worden bedreigd, kan dat tot verzet en rebellie leiden. Een *moral economy* garandeert iedereen van een bestaansminimum, maar is niet egalitair. Ook lokale rijken behoren tot de *moral economy*. Van hen wordt verwacht dat zij goedgeefs zijn, behoeftige familieleden en burens helpen, en donaties geven aan religieuze aangelegenheden. Een *moral economy* moet echter niet geïdealiseerd worden, want het verkrijgen van hulp kan gepaard gaan met verlies van status of autonomie. Anderzijds geven de 'rijken' hulp, omdat zij bang zijn voor roddel en afgunst of omdat zij weten dat de aan hun lot overgelaten armen een bedreiging vormen voor degenen die er beter voorstaan.⁹

Na de emancipatie brak er voor de vrijgemaakte slaven een onzekere tijd aan. Zij moesten zien te overleven en hun gezin voorzien van voedsel, behuizing en kleding. In dit werk wordt beargumenteerd dat de vrijgemaakten die *peasants* werden sterk steunden op de gemeenschap en een *moral economy* vormden. De gemeenschap werd een essentieel element in de overlevingsstrategie van de Creoolse landbouwers na de emancipatie.

Het belang van de Creoolse gemeenschap was al tijdens de slavernij opvallend. Op de plantages vormden zich toen slavengemeenschappen die in sociaal-cultureel opzicht bijzonder belangrijk waren. Deze samenlevingen konden de basis vormen voor boerensamenlevingen na de emancipatie, maar hun specifieke vorm en betekenis kunnen alleen in de context van de slavernij worden begrepen. In hoofdstuk twee komen de slavengemeenschappen uitgebreid aan de orde. Daarbij zal aandacht worden besteed aan creolisering, religie en de socialisatie van kinderen op de plantages. Al die aspecten gaven vorm en samenhang aan de slavengemeenschappen. Omstandigheden en situaties die spanningen opleverden in de slavensamenlevingen, zoals stratificatie en godsdienstverschillen worden eveneens behandeld.

De betekenis van familie en gezin voor de slavengemeenschappen wordt in hoofdstuk drie uiteengezet. In relatie met het *proto-peasant* debat wordt onder meer de vraag gesteld of het huishouden in slavengemeenschappen net zo'n belangrijke sociaaleconomische eenheid was als in *peasantsamenlevingen*. Dat niet alle slaven in een kerngezin leefden is overigens geen reden om die vraag ontkennend te beantwoorden, want een kerngezin, een uitgebreide familie of een matrifocaal gezin kunnen zo'n huishouden vormen (Wolf 1966: 61-73). Belangrijker dan de vorm van het samenlevingsverband is in deze context de vraag of de leden van een huishouden al dan

⁹Tegenover de benadering van Scott staat die van Popkin (1979: 17-31), die *peasants* beschouwt als marktgerichte, rationele ondernemers. Volgens Popkin weegt het individuele belang van de *peasant* zwaarder dan dat van de dorpsgemeenschap; ook wanneer dorpelingen samenwerken is dat volgens Popkin het resultaat van individuele belangen. De *peasant* zal eerder in zijn eigen toekomst investeren dan in die van het dorp en hij vertrouwt niet volledig op de reciprociteit en de zekerheid die het dorp hem bieden.

niet voor een gezamenlijk inkomen werken en een sociaaleconomische eenheid vormen. Net als voor de slavensamenlevingen in het algemeen geldt overigens ook voor de slavenfamilies en -gezinnen dat zij gezien moeten worden binnen het slavernijsysteem waarin zij moesten functioneren. In de volgende paragraaf wordt verder ingegaan op de literatuur over het gezinsleven van slaven.

Uitsluitend het bestuderen van de opkomst van een Creoolse *peasantry* kan de overgang van slavernij naar vrijheid nog niet verklaren. In de hoofdstukken vier en vijf zal worden betoogd dat geen lineaire ontwikkeling van slaaf naar *peasant* plaatsvond. De reacties van vrijgemaakten op de emancipatie waren divers en lang niet alle vrijgemaakten werden *peasants*. Lieten de omstandigheden het niet toe dat deze mensen *peasants* werden of verlangden zij naar ander werk en zochten zij naar nieuwe mogelijkheden? De trek van de plantages had tot gevolg dat plantagegemeenschappen uit elkaar vielen. Waren die gemeenschappen dan niet zo hecht als zij tijdens de slavernij leken te zijn of waren vrijgemaakten op zoek naar nieuwe samenlevingsvormen? Kortom, biedt de *proto-peasant* benadering wel voldoende ruimte om de ontwikkelingen rondom de emancipatie te verklaren en die in zijn geheel te overzien?

2. Het slavengezin

Het gezinsleven van slaven is al meerdere decennia het onderwerp van menig studie; het is dan ook onmogelijk in het kort recht te doen aan de vele pagina's die aan het slavengezin zijn gewijd. Toch wil ik in deze paragraaf in hoofdlijnen uiteen zetten hoe over slavengezinnen in de beide Amerika's werd en wordt gedacht. De op Suriname toegespitste literatuur wordt samen met de bronnen in de betreffende hoofdstukken besproken.

De discussie over het slavengezin kreeg in de jaren dertig van deze eeuw een belangrijke impuls door de controverse tussen Frazier en het echtpaar Herskovits. Zij zochten alle drie een verklaring voor de vele zwarte één-ouder gezinnen in het Caribisch gebied en de Verenigde Staten, waarbij vrouwen alleen met hun kinderen leefden. In die Afrikaans-Amerikaanse gezinnen werd de centrale plaats van de vrouw als kenmerkend beschouwd. De positie van de man, die vaak als 'passant' in verschillende van deze 'matrifocale' gezinnen tegelijk was betrokken, werd daarentegen als instabiel gezien. De antropologen Melville en Frances Herskovits (1936, 1937) onderzochten de zwarte gezinnen in het Caribisch gebied en meenden dat die in sterke mate waren gevormd door de Afrikaanse culturele erfenis. Zij zagen een overeenkomst tussen de centrale positie van de vrouw in het Caribisch gebied en haar plaats in het polygyne huishouden in West Afrika. Hoewel de man aan het hoofd van het polygyne huishouden stond, waren de vrouwen onafhankelijk en waren zij voor de kinderen de belangrijkste personen.

Frazier (1939), die de zwarte gezinnen in de Verenigde Staten bestudeerde, meende

daarentegen dat de Afrikaanse cultuur geheel was vernietigd en het door de vrouw geleide één-ouder gezin een aanpassing was aan het harde leven in slavernij. Alleen huisslaven, die een hogere sociale status hadden en vaak de moraal en de manieren van de blanke meesters hadden overgenomen, leefden soms in een twee-ouder gezin. Frazier ging er dus vanuit dat het matrifocale Afrikaans-Amerikaanse gezin in de twintigste eeuw zijn oorsprong had in de slaventijd. Reisverhalen en andere werken uit de slaventijd bevestigden het beeld van het onvolledige slavengezin.

Het geruchtmakende rapport van Moynihan uit 1965 betekende een ommekeer in de literatuur over het Afrikaans-Amerikaanse gezin. Dit rapport verscheen in een tijd dat de Amerikaanse regering zich gedwongen zag de legale en structurele barrières tot gelijkheid en volledige participatie van niet-blanken in de samenleving te verwijderen. Moynihan meende dat het wegnemen van deze barrières geen oplossing zou zijn voor de sociale problemen van de zwarte bevolking in de Verenigde Staten. Volgens hem was de kern van het probleem de 'desintegratie' van het zwarte gezin en het daarvoor in de plaats verschijnen van de zwarte matriarchie. De wortels van het probleem zouden — zoals ook Frazier had beweerd — in het slavernijsysteem hebben gelegen. Het onvolledige zwarte gezin was volgens Moynihan verantwoordelijk voor het hoge sterftecijfer en de lage schoolprestaties van niet-blanken (Gutman 1976: XVIII; Reddock 1988: 106-107; Tanner 1974: 151-152).

Het harde oordeel van Moynihan over zwarte gezinnen in de Verenigde Staten leidde tot veel kritiek; als reactie op het controversiële rapport nam in de Verenigde Staten een nieuwe generatie onderzoekers het woord. Zij brachten het familieleven van slaven aan de hand van archivalia opnieuw in beeld. Fogel en Engerman (1974), Genovese (1976) en Gutman (1976) stelden in hun werken vast dat de slavenfamilies in het zuiden van de Verenigde Staten wel degelijk stabiele gezinsverhoudingen hadden gekend. Gutman zag ook in de jaren na de emancipatie geen 'desintegratie' van het zwarte gezin optreden. Binnen de zwarte gemeenschap in New York, waarvan de meerderheid uit de lagere klasse kwam, leefde volgens de berekening van Gutman in het begin van deze eeuw tweeëntachtig tot tweeënnegentig procent van de bevolking in een twee-ouder gezin. Genovese beschuldigde historici en sociologen ervan de geschiedenis 'achteruit' te hebben gelezen door uit te gaan van een historische continuïteit en de problemen in de Amerikaanse getto's te verklaren met de geschiedenis van de slavernij. De historici verschilden enigszins van mening over de mate waarin planters een bedreiging konden vormen voor slavengezinnen, maar zij geloofden geen van allen dat planters het gezinsleven van slaven in het algemeen ondermijnden door gescheiden verkoop van gezinsleden of door seksuele exploitatie van zwarte vrouwen.

Toch bleef ook de kritiek op deze generatie onderzoekers niet uit. De genoemde auteurs benadrukten de sterke positie van de man op de plantage en in het slavengezin. Het waren in hun ogen de mannen die het slavengezin konden beschermen en stabiliseren. Zo beargumenteerde Genovese (1976: 501) dat de egalitaire positie van mannen en vrouwen op de plantagevelden in de Verenigde Staten een traditionele taakverdeling en de erkenning van de man als gezinshoofd niet in de weg stonden. De

man zorgde vaak voor een aanvulling op het voedsel dat door de planter werd verstrekt, terwijl de vrouw huishoudelijke taken verrichtte. De auteurs wisten daarmee Elkins' voorstelling van de passieve en meegaande sambo te weerleggen. Zij gaven echter, zoals Gray-White (1985: 21-22) formuleert, de slaaf zijn 'mannelijkheid' terug door de slavin op haar vrouwelijke plaats te wijzen. Zij doelde daarmee op de ondergeschikte en afhankelijke positie van de vrouw ten opzichte van haar man. Het is niet zo dat slavinnen geen waardering kregen van de genoemde historici, maar zij plaatsten hen in een rol die geen recht zou doen aan de plaats van de vrouw op de plantage en in het slavengezin. Jones (1995) benadrukte in haar studie over zwarte Amerikaanse vrouwen vanaf de slavernij de sterke en centrale positie van slavinnen in gezin en samenleving. Ten slotte meent Fox-Genovese (1988: 48-53, 82-99) dat de genoemde historici de effecten van slavernij hebben onderschat op de relaties tussen mannen en vrouwen. Zij beargumenteert dat slavengezinnen of huishoudens nooit los gezien kunnen worden van de slavernij en dat zij nooit geheel zelfstandig konden functioneren.

In de jaren negentig is de hernieuwde erkenning van de bijzondere culturele, sociale en economische geschiedenis van het Afrikaans-Amerikaanse gezin waarneembaar. Er wordt weer uitgegaan van een historische continuïteit van het matrifocale Afrikaans-Amerikaanse gezin vanaf de slavernij tot het heden. De Afrikaanse erfenis, de slavernij en de ook na de emancipatie voortdurende raciale scheiding en uitsluiting zouden verantwoordelijk zijn voor de vorming en continuïteit van de matrifocale gezinnen (Morgan & Mc Daniel & Miller & Preston 1993; Burgess & Horton 1993; Mc Daniel 1990 en 1994).

De studies verricht vanaf de jaren zeventig over slavengezinnen in het Caribisch gebied brachten niet zo'n grote omwenteling teweeg als die over de gezinnen in de Verenigde Staten. Het bestaan van matrifocale gezinnen tijdens de slavernij en het voortbestaan van die gezinsvorm sindsdien is nooit weerlegd. Op basis van onderzoek door Craton (1979) en Higman (1973, 1975, 1979) kan de volgende tendens ten aanzien van het slavengezin worden waargenomen. In de onderzochte gebieden in het Caribisch gebied was het twee-ouder gezin het minst gebruikelijk in Trinidad. Daar leefde ongeveer de helft van de slaven buiten een familieverband en van de rest leefde ongeveer een kwart in twee-ouder gezinnen. Op de Bahamas leefde daarentegen vijftientig procent van de slaven in familieverband, waarvan ongeveer driekwart in twee-ouder gezinnen. Tussen deze twee uitersten kan het familieleven van de slaven in Jamaica en Barbados worden geplaatst. Op geen van de genoemde eilanden bleek polygynie veel voor te komen. Voor de verschillen tussen de eilanden zijn een aantal verklaringen mogelijk. Zo leefden plantageslaven vaker in familieverband dan stadsslaven en groeide dat aantal naarmate de plantages groter werden. Verder leefden slaven op suikerplantages minder vaak in familieverband dan slaven op koffie-, cacao- of katoenplantages.

Opvallend is, zoals Higman (1973: 543-544, 1979, 1984a: 366-371) signaleerde, dat de in Afrika geboren plantageslaven vaker twee-ouder gezinnen vormden dan de Creoolse slaven die op de plantages waren geboren. Matrifocale gezinnen waren volgens hem dan ook geen voortzetting van matrilineaire Afrikaanse verwantschaps-

systemen.¹⁰ Higman veronderstelt dat regels van verwantschap, zoals die in de oude samenlevingen golden, niet zonder meer konden worden voortgezet op de plantages in de Nieuwe Wereld, onder andere omdat de meeste Afrikanen hun tribale identiteit verloren door interculturele huwelijken. Wanneer één volk in aantal op een plantage sterk was vertegenwoordigd en de man-vrouw verhouding geen grote evenredigheid vertoonde, waren er volgens Higman wel mogelijkheden om het Afrikaanse verwantschapssysteem te benaderen, maar nooit om het te realiseren. Hij meende dat Afrikaanse slaven het kerngezin beschouwden als de basis waarop zich uitgebreide en polygynische families konden vormen. De Creoolse slaven zouden zich daarentegen niet meer bewust zijn van die tradities of zagen geen mogelijkheid het oude familiesysteem in praktijk te brengen. Bovendien zouden meer Creoolse dan Afrikaanse vrouwen alleen met hun kinderen leven, omdat Creoolse slaven vaak werden genoodzaakt hun partners op andere plantages te zoeken. Het aantal familieleden op de eigen plantages breidde zich namelijk iedere generatie verder uit, waardoor het moeilijk werd een partner te vinden die geen familie was.

Volgens Craton (1979: 32-33) bleven in de Britse Cariben sommige Afrikaanse gewoonten bestaan, aangezien de band met het Afrikaanse moederland pas in 1808 na de afschaffing van de slavenhandel werd verbroken. Bovendien zou het voortbestaan van een aantal Afrikaanse gewoonten op de plantages mogelijk zijn geweest. Zo bewerkten, net als in Afrika, vrouwen het land, monopoliseerden de mannen het ambachtswerk en was polygynie voornamelijk een privilege voor de elite. Daarnaast waren er volgens Craton nog een aantal verborgen continuïteiten uit Afrika waar te nemen, zoals de riten bij de overgang naar nieuwe levensfasen, regels voor het aangaan van relaties, huwelijksceremoniën, feesten en de bijzondere positie van ouderen.

Craton (1979: 13-15) meent verder dat de invloed van de planters op de vorming van gezinnen gering was. Op de Bahamas zou het kerngezin het meest gebruikelijk zijn geweest op de plantages die ver van het koloniaal centrum af lagen, terwijl die plantages meestal niet door de eigenaren zelf werden bestuurd.

In de literatuur bestaat geen helder beeld van de invloed van missie en zending op het gezinsleven van slaven. Craton (1979: 15) schrijft het toenemend aantal kerngezinnen onder de plantageslaven op de Bahamas niet toe aan de groeiende invloed van zendelingen en missionarissen. Turner (1982: 73-75) laat in haar werk over de zending onder slaven in Jamaica zien dat zendelingen veel aandacht besteedden aan het familie- en gezinsleven van slaven, maar uit haar werk wordt niet duidelijk wat het effect daarvan was. Zij geeft aan dat het zedenpreken van de zendelingen tot oppositie onder de slaven leidde, maar meent ook dat gehuwde zendelingen een voorbeeld waren voor de slaven; zij lieten zien dat het huwelijk en lidmaatschap van de kerk met elkaar waren verweven. Stewart pakte de draad van Turners werk op en bestudeerde de missie en zending onder de Creoolse bevolking in Jamaica na de afschaffing van de slavernij. Hij geeft de onmacht aan van missionarissen en zendelingen om het concubinaat te

¹⁰In matrilineaire verwantschapssystemen verloopt de afstamming via de vrouwelijke lijn. Zie voor het functioneren van matrilineaire verwantschapssystemen, Keesing (1975: 62-64).

beteugelen en het huwelijk te bevorderen (Stewart 1992: 63-65).

Als een van de weinige onderzoekers schreef Fog Olwig (1981) niet alleen over het huishouden en het gezin, aangezien die — zoals zij terecht aangeeft — in Afrikaans-Amerikaanse samenlevingen geen onafhankelijke basiselementen in de familiestructuur zijn. Om de Afrikaans-Amerikaanse familie in beeld te krijgen moet het gehele sociale systeem worden bestudeerd, waarvan de familie deel uitmaakt. Het familieleven van de slaven concentreerde zich niet alleen rond het huishouden en het gezin, maar betrof een veel groter netwerk van relaties die de grenzen van de plantages overschreed. Ook Higman (1984b: 77-78) besteedde enige aandacht aan familieleden buiten het gezin. Hij richtte zich op de terminologie waarmee slaven hun familieleden aanduidden, die volgens hem zeer beperkt was in vergelijking met die van Afrikanen en marrons. Slaven legden in hun benamingen voor familieleden sterk de nadruk op de relaties tussen de vrouw en haar kinderen. De terminologie duidde echter niet op een matrilineaire structuur, maar was onmiskenbaar bilateraal. Sommige termen, zoals vader en oom, werden ook gebruikt om gevoelens van gelijkheid of respect ten aanzien van een ander persoon, ongeacht of het daarbij om een werkelijk familielid ging of niet, uit te drukken.

Met uitzondering van de hierboven genoemde studies van Fog Olwig en Higman concentreert de discussie in de literatuur zich voornamelijk op het gezin en de relaties tussen slaven en slavinnen. Hoewel onderzoek aantoonde dat slavernij niet vanzelfsprekend tot matrifocaliteit leidde, was dat wel een samenlevingsvorm die op de plantages in beide Amerika's frequent voorkwam. De betekenis van de Afrikaanse erfenis voor het matrifocale huishouden valt moeilijk te definiëren, maar krijgt in de meest recente literatuur opnieuw aandacht en waardering.

De literatuur over het Surinaamse slavengezin werd sterk beïnvloed door bovengenoemde discussies. Tot in de jaren zeventig werden de instabiliteit en onvolledigheid van het Surinaamse slavengezin benadrukt. Zowel de Afrikaanse erfenis als de slavernij zou daarvan de oorzaak zijn geweest. Pas in de jaren tachtig werden de Surinaamse slavengezinnen voor het eerst op basis van archiefmateriaal onderzocht (Lamur 1985; Oostindie 1989; Van Stipriaan 1993a). In die studies werd genuanceerder geschreven over het gezin dan voorheen. Er is echter nooit aangetoond dat het matrifocale huishouden geen dominante samenlevingsvorm was op de Surinaamse plantages. Over de relaties buiten het gezin werd niet of nauwelijks geschreven.

In hoofdstuk drie wordt de literatuur over het Surinaamse slavengezin verder besproken. Aan de hand van die literatuur en van de bronnen komen de economische en sociale betekenis van gezin en familie aan de orde. Uiteindelijk wordt in dit boek een beeld geschetst van de continueringen en veranderingen in het gezins- en familieleven van de slaven vóór en na de emancipatie.

3. Een halve eeuw vol veranderingen

Om de overgang van slavernij naar vrijheid met al zijn continueringen en veranderingen in familielevens, gemeenschap en arbeidsomstandigheden zo goed mogelijk te volgen, bestudeer ik de laatste decennia van de slavernij, de periode van het staatstoezicht en de eerste jaren van de vrijheid. In de hier beschreven jaren tussen 1830 en 1880 vonden in Suriname een aantal drastische veranderingen plaats, waarvan de afschaffing van de slavernij de voornaamste was.

De aanzet voor de emancipatie werd al eerder gegeven. Zo groeide in de eerste helft van de negentiende eeuw in Nederland en in Suriname het besef dat de emancipatie onvermijdelijk zou zijn, ook al kwam de politieke discussie over de emancipatie pas in de jaren 1840 echt op gang (Kuitenbrouwer 1978: 74). De Nederlandse regering had de afschaffing van de slavenhandel weliswaar al in 1814 erkend, maar illegale handel voorzag de planters nog tot 1826 van slaven.¹¹ In dat jaar werd de registratie van de slavenmachten verplicht, waardoor illegale aankopen meteen aan het licht zouden komen. De definitieve beëindiging van de slavenhandel — die het resultaat was van de registratie — maakte de emancipatie waarschijnlijker, omdat de slavernij anders vanzelf zou verdwijnen door de van nature afnemende slavenbevolking in Suriname. Ook de afschaffing van de slavernij in de Britse en Franse buurlanden in respectievelijk 1834 en 1848 bracht de emancipatie in Suriname dichterbij.

Het waren niet alleen de planters, overheidspersonen en andere blanken die de emancipatie voelden naderen, maar ook de slaven zelf realiseerden zich dat hun vrijlating niet lang meer op zich zou laten wachten. Hun zelfbewustzijn groeide; impopulaire maatregelen, zoals verplaatsing naar een andere plantage, werden door de slaven soms openlijk bestreden. Zij staakten de arbeid of deden hun beklag bij de districtskommissaris en het waren niet meer altijd de slaven die aan het kortste eind trokken. Voor een klein aantal slaven in Coronie en Nickerie bleek de vlucht naar Brits-Guyana een aantrekkelijke ontsnappingsroute naar de vrijheid te zijn. Ondanks het kleine aantal maakten deze ontsnappingen veel indruk in Suriname. De ontsnappingen en het groeiend zelfbewustzijn van de slaven leidden echter niet tot een snel doorgevoerde emancipatie.

Deze studie begint in het jaar 1830, nadat de slavenhandel definitief ten einde was en de slaven in het Britse buurland op het punt stonden van de slavernij bevrijd te worden. In deze tijd van verandering kwam ook de kerstening van de Surinaamse plantageslaven op gang. Tot de jaren dertig van de negentiende eeuw hadden de meeste planters de kerstening van hun slaven tegengehouden.¹² Zij vonden slaven inferieur en daarom niet geschikt voor het christendom. Bovendien meenden zij dat godsdienstoefeningen enkel tot tijdverlies leidden. De planters verlieten echter hun

¹¹De slavenhandel was al in 1807 afgeschaft tijdens het Engels Tussenbestuur (1804-1816). De Britten hadden in die tijd de Nederlandse koloniën bezet. Toen zij de slavenhandel afschaften, gold dat ook voor de bezette gebieden. In 1814 en 1818 werd die maatregel door de Nederlandse regering bekrachtigd (Emmer 1974: 184).

¹²Zie voor meer informatie over het zendingswerk in Suriname, Van der Linde (1956), Klinkers (1994) en Lenders (1994).

oude standpunt nadat aan de slavenhandel een einde was gekomen. Er dreigde daardoor een arbeiderstekort te ontstaan, want het aantal slaven nam voortdurend af doordat het aantal geboorten lager was dan het aantal sterfgevallen. De planters hoopten met een betere behandeling van hun slaven de demografische ontwikkeling positief te kunnen beïnvloeden. Daartoe werden zij overigens ook verplicht door slavenreglementen van 1851 en 1856 (Van den Boogaart & Emmer 1977; Siwpersad 1979: 240-243 Oostindie 1989: 138-156; en 1993; Van Stipriaan 1993: 310-407; Toes 1992: 7-58). Daarnaast hoopten de planters dat bekering de slaven tot een stabiel gezinsleven zou bewegen en dat daarmee het aantal geboorten zou toenemen. Verder dachten zij dat het christendom de arbeidsmoraal van de slaven zou verbeteren. De vorming van werkwillige arbeidskrachten, die na de emancipatie zonder dwang op de plantages zouden blijven, werd van steeds groter belang.

De Herrnhutters, die al sinds het begin van de achttiende eeuw in Suriname verbleven, werden het meest geschikt geacht om de Surinaamse slaven tot het christendom te bekeren. Een belangrijke motivatie was dat zij zich nooit openlijk tegen de slavernij hadden uitgesproken.¹³ Bovendien hadden zij hun ijver bewezen met hun zendingswerk onder de moeilijkste omstandigheden in het binnenland van Suriname, ook al waren hun pogingen om daar de bosnegers en indianen te bekeren veelal tevergeefs geweest. Er waren overigens weinig alternatieven. De katholieken toonden weliswaar belangstelling voor de kerstening van de Surinaamse slaven, maar er waren nauwelijks missionarissen in Suriname die deze taak op zich konden nemen. Voor de Herrnhutters ging een wens in vervulling toen zij eindelijk welkom waren op de Surinaamse plantages. Van de in 1828 opgerichte 'Haagsche Maatschappij' kregen de Herrnhutters financiële steun, waardoor de zending vanaf de jaren dertig sterk groeide.

Vanaf de jaren dertig, het aanvangspunt van dit onderzoek, werden de slaven gaandeweg 'voorbereid' op de vrijheid. Het onderzoek eindigt nadat de eerste jaren van de vrijheid waren verstreken. Na afloop van het staatstoezicht volgde een periode waarin vrijgemaakten hun mogelijkheden aftastten en hun eigen weg zochten. Hun reacties op de slavernij en de emancipatie zijn van belang voor dit onderzoek. Er is geen exact moment aan te geven waarop die fase haar einde bereikte, maar rond 1880 was de toestand in het land geconsolideerd; er vonden minder veranderingen in de samenleving plaats dan in de eerste jaren na de emancipatie. De informatie over de vrijgemaakten werd summier en minder specifiek.

4. De bronnen en het leven van de slaven

¹³Een uitzondering hierop was O. Tank. In 1848 uitte hij zich in een brief tegen de slavernij. Hij was zelfs van mening dat wanneer het christendom de slavernij dienstbaar was, er beter geen onderwijs meer gegeven kon worden: 'liever aanraden, het Christelijk onderwijs geheel te laten varen, men loopt anders het gevaar, het Christendom te willen dienstig maken, tot doeleinden, welke het nimmer kan bevorderen' (Rijksarchief Utrecht [RAU]: Archief Zeister zendingsgenootschap [ZZG] 823).

In 1846 werd de slaaf Chagrin dood aangetroffen in de Jonkermanskreek vlakbij de koffieplantage Pomona, waaraan hij had toebehoord. Aan het lijk van Chagrin was te zien dat hij was mishandeld voordat hij in het water was gegooid. Zijn armen waren kruislings voor elkaar gebonden en de handen waren met een touw tot aan de nek opgehaald. Het voorhoofd en de mond waren verwond en de ogen puilden uit. Toen de vijfenvijftigjarige vader van Chagrin, de in Afrika geboren slaaf Koffie, van het misdrijf hoorde, was hij samen met de *basya* naar de rivier gegaan. Daar zag hij het verminkte lichaam van zijn zoon liggen. Op de terugweg naar de negerhuizen had hij gezwegen, want hij was te zwaar aangeslagen om een woord te kunnen uitbrengen. Die nacht bleef hij bij het lijk van zijn zoon waken.¹⁴

Een slaaf die treurt om zijn vermoorde zoon. De bronnen geven informatie over dergelijke emoties, die ervaringen met de dood of de liefde teweeg kunnen brengen. Veel dichters bij de belevingswereld van slaven reiken de bronnen echter niet en het is dan ook onmogelijk die wereld geheel te ontsluiten. De wereld van de slaven werd om die reden door Oostindie (1989: 13) zelfs het 'verloren verleden' genoemd. De bronnen vertolken immers niet de woorden en gedachten van de slaven en geven een gekleurd beeld van de slaven en de slavernij. Slaven lieten geen memoires, brieven of andere documenten achter. De beschikbare documenten zijn geschreven door zendelingen, missionarissen, planters en overheids personeel. Met geen van allen stonden de slaven op voet van gelijkheid en deze ongelijkheid bepaalde de aard van het contact en de dialoog. Het resultaat van het contact of de dialoog tussen groepen met een ongelijke machtsverhouding, dat door Scott (1990: 3, 4) *public transcript* wordt genoemd, kan nooit de hele waarheid over de inhoud en betekenis van die verhouding aan het licht brengen. Hoe groter het verschil in macht tussen beide groepen, hoe meer stereotiep en ritualistisch de omgang tussen de beide groepen zal zijn. De beschrijving die J.G. Stedman maakte van een dag uit het leven van een Surinaamse planter in de achttiende eeuw illustreert die stereotiepe omgang tussen een meester en zijn slaven. Wanneer de slaven werden gestraft, zouden zij volgens Stedman herhaaldelijk 'danky massera' (ik bedank u meester) hebben geroepen, en dat terwijl zij de zweepslagen op hun lichamen voelden neerkomen (Price & Price 1992: 184-185).

In dat licht moet ook het ontbreken van veelvuldig en massaal slavenverzet worden gezien. Slaven kwamen niet vaak in opstand tegen hun eigenaar, maar dat betekent niet dat zij geen eigen wil hadden of berustten in hun situatie. Het beeld dat Elkins (1959) schiep van de slaaf als brave en passieve Sambo vindt in ieder geval geen navolging meer in de literatuur. Ogenschijnlijk namen slaven in aanwezigheid van de meester wellicht een gehoorzame en onderdanige houding aan, maar daaruit kan moeilijk worden opgemaakt hoever die volgzzaamheid in werkelijkheid ging. Het kon immers ook zo zijn dat zij een 'performance' ten tonele brachten, opgevoerd uit zelfbehoud en werkelijke gevoelens maskerend (Patterson 1982: 11). Slaven kenden moeilijk herkenbare vormen van verzet, zoals het veinzen van ziekte (Scott 1985 en 1990).

¹⁴Landsarchief Suriname (LS): Archief van het Hof van Justitie (HvJ) criminele procedures 1846. Een *basya* was een slavenopzichter, die uit de slavenmacht gerekruteerd werd en dus zelf ook slaaf was.

Informatie over het leven van slaven ontbreekt niet alleen door de machtsongelijkheid tussen slaven en vrijgemaakten, maar ook omdat de controle over slaven beperkt was. Veel van het leven dat zich in de slavenkwartieren op de plantages afspeelde bleef voor de eigenaren verborgen. In die 'dorpen' brachten de slaven hun vrije uren samen door, gingen zij verbintenissen met elkaar aan en ontstonden families. Daar wendden de slaven zich tot de *Winti-goden* en praatten zij met elkaar over zaken uit het dagelijkse leven. In die besloten wereld konden zij ongestraft hun kritiek op de directeuren of planters spuien en hun frustraties delen. *Hidden transcript* noemt Scott (1990: 4) dit leven achter de coulisse: 'The hidden transcript is thus derivative in the sense that it consists of those offstage speeches, gestures, and practices that confirm, contradict, or inflect what appears in the public transcript'.

Gezien de ontoegankelijkheid van de wereld van de slaven en de machtsongelijkheid tussen slaven en de schrijvers van de bronnen lijkt een vertekening van de geschiedenis dan ook onvermijdelijk. Zoals Guha (1983: 33) aangeeft is het beter die vertekening te erkennen als bron van informatie die de vorm van de geschiedschrijving bepaalt dan te pretenderen het verleden volledig te bevatten en te reconstrueren. Alleen dan, zo schrijft Guha, kan de afstand tussen het verleden en de perceptie die de historicus van het verleden heeft worden verkleind en kan dat tot een benadering van dat verleden leiden. Ook Trouillot (1995: 26-28) geeft aan dat hiaten of 'stiltes' inherent zijn aan de geschiedschrijving.¹⁵ Ongelijke machtsverhoudingen liggen vaak aan die 'stiltes' ten grondslag. Trouillot suggereert dat het opnieuw lezen van de geschiedschrijving en het geven van alternatieve interpretaties meer helderheid kunnen opleveren.

Brieven en notities van missionarissen en Herrnhutter-zendingen, verslagen van gouverneurs en van districtcommissarissen, strafrechtelijke zaken en slaven- en emancipatieregisters vormden de bronnen voor dit onderzoek.¹⁶ Wat betreft de Herrnhutters maakte ik gebruik van de aantekeningen die de zendingen maakten tijdens hun visites op de plantages. Zij registreerden per plantage wie zich bij hen had aangemeld, wie werd uitgesloten van de gemeente en om welke reden. Verder schreven zij veelvuldig over de relaties tussen slaven en vermeldden zij bijzondere voorvallen of gesprekken met slaven en planters. De Herrnhutters noteerden deze gegevens in daarvoor bestemde schriften, de zogenaamde *Specialiën*. De *Specialiën* werden per plantage of per reisgebied — dat wil zeggen een aantal plantages dat tijdens een

¹⁵Trouillot (1995: 26) onderscheidt vier momenten waarop 'stiltes' hun entree maken: het moment waarop feiten worden gemaakt (het produceren van de bronnen); het moment waarop feiten worden verzameld (het samenstellen van archieven); het moment van selectie van feiten uit de bronnen (het maken van het verhaal); en het moment waarop terugblikkend betekenis wordt gegeven (het maken van geschiedenis in laatste instantie).

¹⁶Ik heb in dit werk voor een kwalitatieve benadering gekozen; het bevat dan ook geen uitgebreide economische gegevens. De economische aspecten van de slavernij en de plantagelandbouw zijn reeds uitvoerig bestudeerd en geanalyseerd (Oostindie 1989; Van Stipriaan 1993a en Beeldsnijder 1994).

bepaalde route werden bezocht — door één of meerdere zendelingen bijgehouden.¹⁷

De notities in de *Specialiën* waren over het algemeen kort en zakelijk. Uitgebreid en meer persoonlijk waren de brieven en verslagen die vanuit de verschillende zendingsposten werden geschreven. Deze brieven en verslagen of delen daarvan werden veelvuldig gepubliceerd in het tijdschrift *Nachrichten aus der Brüdergemeine*. Met dit tijdschrift werden de gemeenteleden in Europa op de hoogte gehouden van de vorderingen, tegenslagen en andere ervaringen van de zendelingen in den vreemde. Van deze brieven — zowel ongepubliceerd als gepubliceerd — heb ik eveneens gebruik gemaakt. De informatie uit deze brieven is belangrijk, maar uiteraard moet er rekening mee worden gehouden dat de feiten gekleurd werden weergegeven. Zo werd de Afrikaans-Surinaamse religie van de slaven altijd als het kwade, slechte en verderfelijke geportretteerd. Polygynische relaties van slaven werden soms wel erkend, maar desalniettemin als laakbaar beschouwd.

Brieven en verslagen van missionarissen zijn er vrij weinig. Er waren dan ook nauwelijks katholieke geestelijken in het land en hun werkterrein bleef beperkt gedurende de slavernij. Pas eind jaren zestig van de negentiende eeuw nam het aantal missionarissen en daarmee ook hun invloed toe (zie figuur 2 en 3). Hun stem is in dit werk zeker niet afwezig, maar komt vooral in de hoofdstukken vier en vijf tot uitdrukking. De missionarissen gaven in hun brieven echter minder informatie over persoonlijke contacten met slaven en vrijgemaakten dan de zendelingen. Zij schreven veelvuldig over hun financiële problemen, ergernissen over de Herrnhutters met wie zij moesten concurreren en ziekte en sterfgevallen onder de missionarissen.

Voor dit onderzoek heb ik verder gebruik gemaakt van gerechtelijke stukken. De objectiviteit van de aanklachten en veroordelingen van slaven, die altijd door blanken werden gedaan, moet met scepsis worden gezien. De gepleegde misdrijven die in de stukken werden vastgelegd, vormden echter lang niet altijd de belangrijkste informatie. Inzicht in de verhoudingen op de plantages werd vaak verkregen door de zijdelingse gegevens in de getuigenverklaringen en in de aangevoerde verdediging van de daders, alsmede door de achtergronden van de conflicten.¹⁸

Een andere bron van informatie waren de overheidsarchieven, waarin brieven van gouverneurs en verslagen van districtscommissarissen zijn opgeslagen. Vóór de emancipatie hadden de ambtenaren eigenlijk nauwelijks belangstelling voor de Surinaamse slaven. Na de afschaffing van de slavernij veranderde dat en werd het reilen en zeilen van de vrijgemaakten op de voet gevolgd en uitvoerig beschreven door ambtenaren en door de gouverneur zelf. Ook de kranten berichtten in extenso over de vrijgemaakte slaven, meestal vanuit de visie van de gefrustreerde planter.

Hoe waardevol deze bronnen ook zijn, de 'stiltes' in de informatie, zoals Trouillot het noemt, zijn evident. In de eerste plaats werden die 'stiltes' veroorzaakt door de

¹⁷Voor dit onderzoek heb ik voornamelijk gebruik gemaakt van de *Specialiën* van de plantages Hooiland, Schoonoord en Osembo. Ook de aantekeningen van de gemeente Salem in Coronie heb ik veel gebruikt.

¹⁸Ook Beeldsnijder (1994: 20) gaf het belang aan van gerechtelijke stukken voor de studie van slavensamenlevingen.

eerder genoemde machtsongelijkheid tussen anonieme slaven en de schrijvers van de bronnen; er bestaan immers geen overleveringen die door slaven zelf op schrift zijn gesteld. Machtsongelijkheid en tegengestelde belangen bestonden echter ook onder de schrijvers van de bronnen. Zo grepen de overheid en planters kerstening aan als middel om slaven te vormen naar hun eigen culturele maatstaven en op die manier voor te bereiden op de emancipatie. De Herrnhutters werden daardoor deel van een politiek proces, ook al streefden zij geen politieke invloed na. Hun doel was de verspreiding van het christendom. De zendelingen uitten zelden of nooit openlijk hun mening over de gang van zaken in het land, maar ongewild raakten zij soms verwickeld in de bestaande sociale verschillen en de machtsstrijd van de koloniserende bevolking.

De tegengestelde belangen werkten 'stiltes' in de hand; de zendelingen liepen immers het risico om de toegang tot de plantages te verliezen wanneer zij de gang van zaken op de plantages en de slavernij in het algemeen openlijk bekritiseerden. Anderzijds schreven zij onderling wel over hun ongenoegen en irritaties over allerlei zaken en personen. Ondanks de tekortkomingen van de bronnen, geeft de houding van en de interactie tussen zendelingen, slaven, vrijgemaakten, planters en overheid veel inzicht in het verloop van de emancipatie en de overgang naar vrije arbeid. Door de hiaten in de bronnen te erkennen en de gegevens opnieuw te overwegen, zoals Guha en Trouillot suggereerden, hoop ik de ervaringen van de slaven en vrijgemaakten iets dichterbij te kunnen brengen.